

GEOSIYOSIY MAYDONDA MARKAZIY OSIYONING TUTGAN O'RNI

Mustafoqulov Otabek Panji o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

2-bosqich talabasi

E-mail

mustafoqulovotabek001@gmail.com

Tel:+998953333251

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7773686>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 18-mart 2023 yil

Ma'qullandi: 24-mart 2023 yil

Nashr qilindi: 27-mart 2023 yil

KEY WORDS

Markaziy Osiyo, AQSH, Rossiya, Xitoy, geosiyosiy, strategik, V. Bartold, buyuk o'yin, Blank, avtoritar, energiya, nemis, geograf, siyosatchi, Parij, Gumbold.

ABSTRACT

Maqolada XXI asrda Markaziy Osiyoning dunyo miqyosidagi pozitsiyasi to'g'risida suhbatlashamiz. Bugungi kun kelib dunyo gegemonligi uchun AQSH boshchiligidagi g'arb va Rossiyaning siyosiy kurashida Markaziy Osiyoning tutayotgan yo'li to'g'risida muhokama qilamiz.

Kirish

“Markaziy Osiyo” atamasi birinchi marta taniqli nemis olimi, geograf Aleksandr fon Gumbold tomonidan 1843-yil Parijda nashr etilgan uch jildli “Markaziy Osiyo tog' tizmalarini tadqiq qilish va iqlimlarni taqqoslash” asarida qo'llanilgan edi. Unda olim ichki sug'orish sistemalarini va tog' tizmalarini o'rgandi va Markaziy Osiyoni alohida, o'ziga xos mintaqa sifatida ajratganligini ko'rishimiz mumkin.¹

Tarix Markaziy Osiyo ravnaq topgan va gullab-yashnagan davr u boshqa mintaqalar bilan qizg'in aloqalar qilgan yillarga to'g'ri kelishidan dalolat beradi. O'zaro aloqalar muayyan sabablarga ko'ra susaygan davrlarda esa, aksincha mintaqa rivojlanishida orqada qolgan, bu yerda jaholat, o'zaro urushlar va buning natijasi o'laroq, qashoqlik va qoloqlik hukm surgan. Faol tovar ayirboshlash, tajriba, g'oyalar, fan va texnika almashishga intilishigina Markaziy Osiyo xalqlari jadal rivojlanishini ta'minlagan. Mashhur olim, akademik V. Bartold o'zining “Turkiston tarixi” asarida ta'kidlab o'tilganidek, mintaqa kelajagi “jahon savdosida u qanday mavqega ega bo'lishi bilan belgilanadi”, bu esa o'z navbatida, to'liq transport kommunikasiyalari tarmog'ining rivojlanishiga bog'liq.²

¹ Humbold. A. De. Asie centrale. Recherches sur les chaines de montognes et la dimatologie compare- Paris. 1843

² Bartold. V.V. Turkiston tarixi. Moskva .sharq nashriyoti adabiyoti. 1963

“Markaziy Osiyo uzoq davr mobaynida strategik ahamiyatga molik mintaq deb hisoblanib kelganini faqat uning Yevrosiyoda joylashgan buyuk davlatlarga yaqinligi bilan bog’liq. Mintaqaning o’zi hech qachon ko’p sonli o’troq aholi ham o’z tabiiy boyliklaridan foydalanish qobiliyatiga ham ega bo’lmagan. Shu boisdan bu mintaq tarixida uning hududida qudratli imperiya yoki nufuzli davlatlar raqobatlashgan maydon bo’lgan.”³

ASOSIY QISM

Tahlilchilar nazarida Markaziy Osiyo qudratli davlatlarning geosiyosiy manfaatlari doirasida qolmoqda. Mintaqada Amerika, Rossiya va Xitoy o’rtasida o’ziga xos kurash ketmoqda. Strategik joylashuv har bir respublika taraqqiyotiga ham, tanazzuliga ham sabab bo’lishi mumkin, deydi bu kuzatuvchilar.

“XXI asrda davlat kuchli bo’lmasa, xalqi ahil bo’lmasa, qo’lga qurol olib, pahlavon bo’lib o’zganing yurtiga bostirib borish shart emas. Yuz yilcha oldin o’lkamizning boy va ziyolilari, jadidlar yo’q qilindi, yangicha mafkura o’rnatishdi. Hozir ham shunday bo’lmoqda. Biz endi Amerika, Rossiya, Yevropa va Xitoy o’rtasida hashakdek bir narsa, har maqomga solishadi”, - deydi tojikistonlik journalist Muhiddin Xo’jazod.⁴

Markaziy Osiyoning barcha davlatlari Rossiya bilan mustahkam aloqada. Shunga qaramay, Xitoy mintaqaga ko’zga ko’rinadigan va sezilarli tijoriy kirishni amalga oshira oldi. Mintaqa davlatlari bilan ikki tomonlama savdo va sarmoyaviy aloqalarni jadal sur’atda olg’a surayotgan Pekin ko’p hollarda Rossiya ta’siridan o’zib ketdi. Xitoyning iqtisodiy munosabatlarga tranzaksion yondashuvi uni mintaqadagi har bir mamlakat uchun qulay hamkorga aylantiradi va o’zaro almashinuvni sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi.⁵

Buyuk davlatlarning mintaqaga qiziqishi

Bugungi kunda Markaziy Osiyoda mavjud siyosiy muhit xalqaro munosabatlarda kuchlar o’ynash dinamikasining yorqin namunasidir. 2010-yil 1-noyabrda bo’lib o’tgan muhokamada Amerika Qo’shma Shtatlari Armiya Harbiy kolleji Strategik tadqiqotlar instituti Milliy xavfsizlik masalalari bo’yicha tadqiqotchi professori Stiven Blank ushbu mintaqada olib borilayotgan geosiyosiy strategiyaning “buyuk o’yini”, mavjud dinamika va manfaatlar haqida gapirdi. Markaziy Osiyo davlatlari va jahonning yirik davlatlari o’rtasidagi munosabatlarning negizida. Xususan, Blank mintaqadagi uchta yirik gegemon davlat - AQSh, Rossiya va Xitoyning geosiyosiy maqsadlarini belgilab berdi. Bundan tashqari, u Markaziy Osiyo davlatlarining ushbu yirik davlatlar bilan hamkorlikdagi asosiy strategiyalarini tushuntirib berdi.

Blank fikricha, Qo’shma Shtatlar Markaziy Osiyo makonida beshta asosiy siyosiy maqsadni ko’zlaydi. Birinchi maqsad AQShning terrorga qarshi urushiga taalluqlidir: mintaqada barqarorlikka erishish va uni saqlab qolish uchun Amerika terrorizmga qarshi, xususan Afg’onistonda g’alaba qozonishi kerak. Blank terrorga qarshi urush bilan birgalikda Qo’shma Shtatlarning "asosiy geosiyosiy" ambitsiyalari - bu xalqning Markaziy Osiyodagi ikkinchi maqsadi - Rossiya imperiyasining qayta tiklanishi kabi mintaqaviy imperiyalarning paydo bo’lishiga yo’l qo’ymaslik, deb ta’kidladi. Xitoy imperiyasining yuksalishi. Agar Markaziy Osiyo davlatlari kuchsizlansa, Rossiya va Xitoy kabi qo’shni davlatlar mintaqada hokimiyatni

³ <http://en.wikipedia.org/wiki/Central-Asia>

⁴ <https://www.americaovozi.com>

⁵ <https://www.gisreportsonline.com/r/geopolitics-central-asia/>

qo'llash va AQShning geosiyosiy masalalardagi ishtirokini kamaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi.⁶

Blankning ta'kidlashicha, AQShning mintaqadagi uchinchi manfaati islom fundamentalizmining kuchayishi sababli davlat muvaffaqiyatsizligining oldini olishga qaratilgan. Aynan shu tahdidni ta'kidlaydigan siyosiy muhitga ega hozirgi davlatlar qatoriga Qirg'iziston va Tojikiston kiradi; Bu shtatlarning aholi demografiyasi, ularning beqaror siyosiy muhiti bilan birgalikda, agar mavjud infratuzilmalar qulab tushsa, rahbariyatda islom fundamentalizmi tomon katta o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Agar Markaziy Osiyoning biron bir davlati muvaffaqiyatsizlikka uchrasa, deydi Blank, mintaqadagi boshqaruvning hozirgi turlariga yagona muxolif bu islom fundamentalizmidir.

Qo'shma Shtatlarning mintaqadagi to'rtinchi asosiy geosiyosiy manfaatlari uning iqtisodiy maqsadlariga taalluqlidir. Blankning so'zlariga ko'ra, AQSh G'arb uchun mintaqaning energiya resurslariga "cheklovsiz bozor kirishini" saqlab qolishni istaydi. Xususan, Qo'shma Shtatlar Eron va Rossiya Federatsiyasini chetlab o'tib, Markaziy Osiyodagi energiya manbalaridan foydalanish huquqini saqlab qolmoqchi va shu orqali Markaziy Osiyodagi ushbu raqobatchi davlatlar ustidan o'z ta'sirini saqlab qolmoqchi. Va nihoyat, Blankning tushuntirishicha, Qo'shma Shtatlar Markaziy Osiyoda demokratlashtirish haqida qayg'urayotgan bo'lsa-da, bu maqsad hokimiyatning mintaqadagi boshqa maqsadlariga zid kelganda, AQSh ma'muriyati bu maqsad yo'lida harakat qilishda "jim bo'lib qolganga o'xshaydi".⁷

Ham jahon davlati, ham Markaziy Osiyoga qo'shni davlat sifatida Rossiya Federatsiyasining mintaqadagi geosiyosiy manfaatlari mamlakatning mintaqaviy xalqaro munosabatlardagi o'ziga xos mavqeini aks ettiradi. Blankning ta'kidlashicha, Rossiya Markaziy Osiyoda siyosiy "buyuk o'yin" o'ynashda uchta asosiy maqsadni qo'ygan. Rossiya va AQSh Rossiyaning mintaqadagi birinchi maqsadi, ya'ni terrorizmni yo'q qilish orqali davlat barqarorligini saqlash zaruratidan umumiy manfaatdor. Katta geografik o'lchamdagi qo'shni davlat sifatida Rossiyaning davlat barqarorligiga e'tibor qaratishi bevosita o'z chegaralari xavfsizligiga g'amxo'rlik qilish bilan bog'liq.

Rossiya Federatsiyasining Markaziy Osiyodagi ikkinchi maqsadi mintaqadagi status-kvoning o'zgarmasligini ta'minlash bilan bog'liq. Qo'shma Shtatlar va Rossiya mintaqaviy davlatlarda yagona mumkin bo'lgan muqobil boshqaruv shakli Rossiya Federatsiyasining mintaqaviy kuch sifatidagi obro'siga putur etkazishi mumkin bo'lgan islom fundamentalizmi bo'lishi mumkinligiga rozi. Biroq, Rossiyaning Markaziy Osiyodagi ikkinchi maqsadi asosidagi mulohazalar Qo'shma Shtatlarnikidan farq qiladi; AQSh mintaqada demokratlashtirishni qo'llab-quvvatlasa-da, Rossiyaning geosiyosiy manfaatlari, ayniqsa, Markaziy Osiyo davlatlarida mavjud bo'lgan avtoritar hukumat tuzilmalarini saqlab qolishga tayanadi.⁸

⁶ Berivan, A. (2009). *Markaziy Osiyoda xavfsizlik mintaqaviyligi* [Bilkent universiteti] <https://core.ac.uk/reader/52925256>

⁷ Blank, S. (2008). Markaziy Osiyoning strategik ahamiyati: Amerika nuqtai nazar. *Parametrlar*, 38 (1), 73-87, doi: 10.55540/0031-1723.2400.

⁸ Rossiyaning Markaziy Osiyodagi manfaatlari: mazmuni, istiqbollar, cheklovlar. Rossiya Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti, Moskva, 2013, 17.

Rossiyaning uchinchi ambitsiyasi, deya tushuntirdi Blank, mintaqadagi "neokolonial status-kvo"ni saqlab qolish, ya'ni mavjud avtoritar hukumat tizimlarini saqlab qolish orqali Markaziy Osiyo davlatlarining infratuzilmalari bugungi kunda "rejim tabiati bilan bevosita bog'liqlik"dir. Rossiya. Ushbu kuch dinamikasi Rossiya Federatsiyasiga o'zining kichik qo'shnilariga nisbatan sezilarli siyosiy ta'sir ko'rsatishga imkon beradi, ayniqsa savdo va savdoni mintaqada va undan tashqarida tartibga solish nuqtai nazaridan. Rossiya o'zini G'arb va Uzoq Sharqning asosiy energiya yetkazib beruvchisi sifatida ko'rsatganligi sababli, hozirda mamlakat resurslariga bo'lgan talab haqiqiy taklifdan oshib ketadi. Markaziy Osiyoda neokolonial status-kvoni saqlab qolgan holda, Rossiya hukumati mintaqaviy energetika bozorida ustun mavqeini saqlab qoladi, deya xulosa qildi Blank.

Nihoyat, Blank Xitoyning Markaziy Osiyo makonidagi asosiy geosiyosiy manfaatlarini belgilab berdi. Xitoyning davlat yaxlitligini saqlash birinchi navbatda tashvishlantiriladi, chunki Xitoy hukumati o'z mamlakati va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida "ta'sir o'zaro changlanish"ni istamaydi. Ikkinchidan, xitoyliklar AQSh va Rossiya bilan mintaqaviy barqarorlikni ta'minlash istagini baham ko'radi, chunki ular Xitoy atrofida "barqarorlik va tinchlik zonasi"ni saqlab qolishga intiladi. Bundan tashqari, xitoyliklar Markaziy Osiyo siyosiy infratuzilmalariga islom fundamentalizmining potentsial kiritilishi borasida yuqorida qayd etilgan xavfsizlik xavotiriga qo'shiladilar. Shu bilan birga, Blank Xitoy mintaqada siyosiy va iqtisodiy ta'sirini oshirmoqchi ekanligini ta'kidladi. Agar Xitoy ushbu maqsadga erishsa, u beshinchi maqsadiga erisha oladi: Markaziy Osiyodagi asosiy tijorat ishtiroki sifatida Rossiya Federatsiyasini asta-sekin siqib chiqarish. Blank "[Markaziy Osiyodagi] ajoyib o'yin yo'qolmaydi... aslida, menimcha, u yanada kuchayadi" degan fikrlarni keltirib o'tdi.⁹

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, birinchi navbatda Markaziy Osiyo davlatlarining aybi ularning iqtisodiy jihatdan qoloqligidir. Bu holat Markaziy Osiyoni gegemon davlatlar qo'lida qo'g'irchoqqa aylantirib qo'ymoqda. Ayrim siyosatchilarning fikricha, ma'lum bir mamlakatga ta'sir qilish uchun Xitoy qarzga botiradi, AQSH hiyla ishlatadi, Rossiya esa kuch ishlatadi deydi. Ko'rinib turibdiki Markaziy Osiyo davlatlari Xitoy o'z botqog'iga botirayapdi. Rossiya o'z kuch qudrati bilan ta'sarifida ushlab turmoqchi. AQSH boshqa davlatlarga qo'llagan hiylalarini Markaziy Osiyoda ham qo'llamoqda. Xususan 2023-yil 28-fevral va 1-mart kunlari kuni Toshkent va Ostona shaharlariga AQSH davlat kotibi Entoni Blinken tashrif buyurdi. Markaziy Osiyo davlatlariga iqtisodiy, ijtimoiy, fan, ta'lim sohasida hamkorlik va investitsiya kiritishini ma'lum qildi. Bu 5+1 dasturi bo'yicha muzokaralar olib borildi. Bu urunishlar bilan Markaziy Osiyoni o'z tarafida ushlab turish va Rossiya va Xitoyni bo'g'ib qo'yishga harakat qilinmoqda.

Agar Rossiya-Ukraina urushida Rossiya qo'llab-quvvatlanadigan bo'lsa, Markaziy Osiyo davlatlariga nisbatan AQSHning sanksiyalar paketini ochishi hech kimga sir emas. Hatto bu bilan Xitoyni ogohlantirdi.

Hozirgi kunda siyosatchilarning Markaziy Osiyo davlatlari qaysi gegemon ta'rafida turishi to'g'risida turlicha fikrlar mavjud. Markaziy Osiyo davlatlarining aloqasi ko'proq Rossiya

⁹ S.S. Safoyev. Markaziy Osiyodagi geosiyosat. Tashkent. 2005

bilan yaxshiroq. Ammo mening fikrimcha 2030-yilgacha Markaziy Osiyoda Xitoyning roli jadal suratda oshib ketadi. Belarus prezidenti Aleksandr Lukashenko fikriga qaraganda butun dunyo yaqin yillarda Xitoy bilan hisoblashishiga to'g'ri keladi deb bejiz aytmadi. Tarixga nazar tashlaydigan va "Amerika hech kimga hech qachon do'st bo'lmaydi" degan gapdan xulosa qilsak AQSH bilan hamkorlik bizga u qadar foyda keltirmaydi. Qolaversa dengizga chiqish imkoniyati yo'q Markaziy Osiyoga AQSH biroz uzoqlik qiladi. Mening fikrimcha Markaziy Osiyo Rossiya bilan hamkorlik qilgani ma'qul. To'g'ri Rossiya kuchga tayanadigan agressiyachi davlat, ammo savdo qilish uchun yaqin va qudratli hamkor hisoblanadi. Lekin Markaziy Osiyo Rossiya-Ukraina urushida betaraf qolmoqda va shunday davom etgani ma'qul deb o'ylayman. Bu urushga aralashishishi katta Markaziy Osiyo uchun iqtisodiy-siyosiy muommolarni keltirib chiqaradi. Agar AQSH bilan do'stona munosabat o'rnatib, Rossiya bilan aloqani to'xtatsa, bir necha million Markaziy Osiyolik migrant Rossiyadan chiqarib yuboriladi. Buncha fuqaroni Markaziy Osiyo ish bilan ta'minlay olmaydi. AQSH hech qachon buncha migrantga viza bermaydi. Markaziy Osiyo davlatlariga bu katta minus bo'ladi. Bu masalalarni unutmaslik lozim. Professor S. Blank aytgan Markaziy Osiyodagi "buyuk o'yin" ni ko'rishda davom etamiz!

References:

1. Humboldt. A. De. Asie centrale. Recherches sur les chaines de montognes et la dimatologie compare- Paris. 1843
2. Bartold. V.V. Turkiston tarixi. Moskva .sharq nashriyoti adabiyoti. 1963.
3. <http://en.wikipedia.org/wiki/Central-Asia>
4. <https://www.americaovozi.com>
5. <https://www.gisreportsonline.com/r/geopolitics-central-asia/>
6. Berivan, A. (2009). Markaziy Osiyoda xavfsizlik mintaqaviyligi [Bilkent universiteti] <https://core.ac.uk/reader/52925256>
7. Makfarleyn, C. (2013). Markaziy Osiyoning ahamiyati. Transmilliy hamkorlik va xalqaro ahamiyati . GRIN Verlag.
8. Blank, S. (2008). Markaziy Osiyoning strategik ahamiyati: Amerika nuqtai nazari. Parametrlar , 38 (1), 73-87, doi: 10.55540/0031-1723.2400.
9. Leidy, A. (2019) Markaziy Osiyodagi buyuk kuchlar raqobati . Wilson markazi. <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-great-power-rivalry-central-asia>
10. Gegemon davlatlar strategik manfaatlari va Markaziy Osiyodagi yangi buyuk o'yin, IJMDRR E- ISSN -2395-1885, ISSN -2395-1877:
11. <https://www.wilsoncenter.org/publication/the-great-power-rivalry-central-asia>
12. Rossiyaning Markaziy Osiyodagi manfaatlari: mazmuni, istiqbollar, cheklovlar. Rossiya Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti, Moskva, 2013, 17.
13. Burill, Xitoyning Rossiya va Markaziy Osiyo respublikasi tomon (Santa Osiyo respublikasi: 1999 yil), 61.
14. S.S. Safoyev. Markaziy Osiyodagi geosiyosat. Tashkent. 2005